

Începuturile teoriei literare românești

Privită retrospectiv, literatura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea oferă imaginea unei dezvoltări rapide și simte nevoia unui fundament necesar edificării unei tradiții durabile. O apariție timidă își face acum noțiunea de critică literară, marcând începuturile genului în epoca lui Ion Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi și Mihail Kogălniceanu. Cert este că, până pe la 1830, nu se poate vorbi de literatură română propriu-zisă, întrucât de-abia de acum înainte se afirmă primele individualități creatoare ce au conștiința de scriitor.

În consecință, Ion Heliade-Rădulescu, „părintele literaturii române”, realmente alarmat de situație, îi îndeamnă pe confrăți să scrie, cât și cum vor putea, celebrul lui dicton fiind *Scriți, băieți, numai scriți!*. În această etapă de pionierat, criticii noștri literari îi citau și îi traduceau pe importanții critici europeni ai secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, dar se dovedeau mai preocupați de popularizarea ideilor decât de specificarea surselor. Treptat însă, acest fenomen de imitație se va estompa, iar critica va dobândi note tot mai certe de originalitate.

Meritele celor pe care Paul Cornea îi numea sugestiv „oamenii începutului de drum” și cărora Eugen Simion le recunoștea vocația de „întemeietori” au fost remarcabile, mai ales dacă avem în vedere contextul respectiv, în primul rând absența tradiției.

În epoca de început a literaturii române, este acordată o atenție expresă epopeii ca specie literară: „prin încadrarea renașcentistă a poeziei în formele superioare de existență a umanității, Budai-Deleanu realizează în cultura română primul mare moment de manifestare a încrederii în valorile existențiale ale artei” (Ioana M. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, p. 202).

Celelalte tentative în domeniu- *Ștefaniada* de C. Negruzzi, *Mihaida* de Ion Heliade-Rădulescu, *Traianiada* de Dimitrie Bolintineanu – merită amintite prin contrast cu capodopera lui I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*.

Compusă în 1795-1800 și revizuită până în 1812, opera a fost publicată abia în 1875 și 1877, iar în ediție definitivă în 1925, ceea ce a făcut imposibilă răspândirea ideilor cuprinse în acest „tratat de teorie literară” (D. Popovici).

Autorul își etalează convingerile literare în *Prolog*, în *Epistolia închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț* și în notele infrapaginale, semnate de o suită stranie de „comentatori”.

Primul lucru pe care ține să îl afirme poetul este că opera sa încearcă să ridice poezia română cu o treaptă mai sus, așezând-o în rândul literaturii altor popoare, cu alte cuvinte, dorind să evedențieze că, prin exercițiu, limba noastră se poate mlașca pe măsura celei mai înalte poezii. Ion Budai-Deleanu își propune deschiderea drumului pentru poezia „epicească”, genul necesar și suprem potrivit pentru epopeea națională, de care avea nevoie lupta de emancipare a românilor.

Tot în *Prolog*, autorul își numea opera, cu vădită modestie, „jucăreauă”, însă nu este o simplă jucărie, chiar dacă reprezintă o lucrare de început de drum, făcută cu intenția realizării unei experiențe artistice și a stimulării urmașilor.

În *Epistolia închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț*, relevante sunt patriotismul scriitorului și tristețea generate de solitudinea exilului său din „Eghipt”, unde nu își poate „scoate din inimă dorul țării”. Apoi, referitor la signalistica *Țiganiadei*, autorul ține să avertizeze că „prin țigani să înțeleg ș-alții, carii tocma așa au făcut și fac, ca și țiganii oarecând. Cel întâlăpt va înțelege!...”

Budai-Deleanu folosește, prin urmare, clișeele care circulau în epocă privitoare la comportamentul țiganilor, pentru a obține atât un efect comic, dar și unul satiric, vizând dezbinarea politică și religioasă a românilor din Transilvania timpului său. În referirile la stilul nou de abordare a ideilor pe care îl promovează opera, Deleanu îl previne pe lector (deși se adresează, aparent, doar lui Petru Maior) asupra originalității epopeii, „izvoditură noao și originală românească”, „product nou”.

Totuși, poetul își declară cu onestitate modelele: în primul rând, Homer „cel vestit, moșul tuturor poezilor”, cu *Iliada*, *Odiseea* și cu *Batrahomiomahia*; apoi Tassoni, cu epopeea eroi-comică *La secchia rapita*; abatele Casti, cu *Gli animali parlanti*. Exegeții operei au demonstrat că *Țiganiada* este, așa cum autorul ei afirmă, o operă originală, dorind să aducă lectorului român „cevaș asemenea” marilor modele, ca amploare și calitate.

Detalii semnificative referitoare la problemele procesului de creație literară conține și nota ce încheie „Cântecul I” al epopeii, care explică „scoposul autoriului” și caracterul „izvoditurii”, precizând că „au vrut să aducă în limba noastră un feliu de poezie noao, precum să află la italieni și la alte neamuri.”

O altă particularitate a *Țiganiadei* este îmbogățirea textului propriu-zis cu mai multe note infrapaginale, atribuite unor „comentatori” fictivi, cu nume simbolice: Idiotiseanul, Simplițian, Erudițian, Musofilos etc. Subsolurile operei cuprind aprecieri ortografice („Autoriul socotind că slovele care le trebuințăm noi, românii, sunt aflate și hotărâte pentru limba slovenească, dintru care multe să află netrebnice la limba noastră, au aruncat multe afară”), referințe mitologice („Dionis este la poezii elinești un zieu ce au aflat vița vinului, pe care latinii au chiebat Bahus”), considerații filologice („Prim, adecă întâi, este adiectivă numerală”), literare („*Epithalamion* va să zică cântare de nuntă”).

Așadar, problemele literare teoretice și de prozodie le comentează Musofilos, pe cele lingvistice, Filologos, în discuțiile eclesiastice intervine Orthodoxos sau Evlaviosu, cele politice sunt susținute de Politicos, iar omniscientul este, desigur, Mitru Perea-numele anagramat al lui Petru Maior-voce privilegiată a autorului.

Ion Budai-Deleanu dezvoltă poetica românească și terminologia ei, exprimă concepte fundamentale ca „voroavă poetică” și „obrăzuire”, „alegorie”, „personisire”, „metaforă” etc.

În ceea ce privește arta versurilor, poetul face distincția între metrul antic și cel modern, bazat pe ritm și rimă, pe care le unește în termenul „ritma”, ce își are etimologia în latinescul „ritmus”.

Savin Bratu afirmă că „adnotările din subsolul *Țiganiadei* sunt simultan o parte organică a operei și o parte ce dublează opera artistică printr-o operă de doctrină literară și de critică literară, cu valoare relativ independentă, pe care o are orice comentariu teoretic în marginea creației” (Savin Bratu, *Locul Țiganiadei în istoria ideologiei noastre literare*, p.50).

Cert este că, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, talentul, ficțiunea artistică și, în genere, tot ceea ce ține de complexul proces al creării operelor sunt, la noi, noțiuni ignorate.

Bibliografie

- Budai-Deleanu, Ion, *Țiganiada*, Editura Minerva, București, 1981;
- Bratu, Savin, *Locul Țiganiadei în istoria ideologiei noastre literare*, în „Limbă și literatură”, XIII, 1967;
- Petrescu, Em. Ioana, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Editura Dacia, Cluj, 1974;
- Popovici, Dumitru, *Studii literare, III*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

Profesor de limba și literatura română,

Apolozan Georgeta